

ДО ПИТАННЯ ПРИРОДИ ТА ІДЕНТИФІКАЦІЇ СТРУКТУРНИХ ЗРУШЕНЬ В ЕКОНОМІЦІ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

ABOUT THE NATURE AND IDENTIFICATION OF STRUCTURAL CHANGES IN THE ECONOMY: METHODOLOGICAL ASPECTS



Сергій ПЕТРУХА,
заступник директора Інституту післядипломної освіти Державної навчально-наукової установи «Академія фінансового управління» Міністерства фінансів України, Київ

Sergiy PETRUKHA,
Deputy Director, Institute of the Postgraduate Education of the State Educational-Scientific Establishment «The Academy of Financial Management» of the Ministry of Finance of Ukraine, Kyiv

Ніна ПЕТРУХА,
Державна навчально-наукова установа «Академія фінансового управління» Міністерства фінансів України, Київ

Nina PETRUKHA,
Institute of the Postgraduate Education of the State Educational-Scientific Establishment «The Academy of Financial Management» of the Ministry of Finance of Ukraine, Kyiv



Відповідно до відомого в економічній науці постулату структурна криза виникає тоді, коли стара структура не може задовольнити нові потреби й забезпечити належне функціонування нових технологій «підривного» типу. Вплив старої структури на виникаючу нову структуру проявляється в уповільненні темпів економічного зростання, виникненні різних диспропорцій, зниженні ефективності. Подолання структурної кризи відбувається в умовах, коли стара структура починає поступатися місцем новій структурі економіки через форми її організації та методи регулювання. Прояви структурної кризи зазвичай охоплюють проміжок часу в 7-10 років, тобто перевищують розмір одного циклу середньої тривалості.

Активізація дослідників-теоретиків як національного, так і світового рівнів до полеміки питань, пов'язаних зі структурними проблемами національних економік крізь призму структурних зрушень та структурних криз, за рахунок публікації робіт на шпальтах періодичних наукових часописів спостерігається з моменту настання світової фінансово-економічної кризи. Яскравим свідченням цього є проведений нами пошук за параметром «структура економіки» на платформі Google Scholar (українська версія – Google Академія (scholar.google.com.ua) із результатом 98 тис.

Що стосується зарубіжних вчених, то практика підтверджує: більшість представників національних науково-дослідних інститутів, на жаль, не володіють на належному рівні іноземними мовами – є 2-3 особи на цілий інститут, які перекладають роботи переважно з англійської мови, але покрити потреби всіх наукових співробітників навіть в англійських виданнях не можуть. Тому наукове покоління середнього прошарку (30-45 років) використовує переважно електронні перекладачі, наприклад Google, а «поважного віку» – чекають офіційного перекладу, який, як правило, йде із розбіжністю з оригіналом у 2-3 роки.

Останнім часом вітчизняні фундатори в полеміці питань, пов'язаних зі структурними зрушеннями в економіці, переважно з метою осучаснення власних поглядів все більше цитують дослідження Джозефа Стігліца «Freefall: America, Free Markets, and the Sinking of the World Economy» (понад 2,5 тис. посилань), яке є фундаментальною працею публічного характеру. На користь цього свідчать також доповіді лекторів-спікерів, присвячені підтримці реформування й управління змінами у сфері державних фінансів (29 берез-

ня 2013 року), а саме: заступників міністра фінансів С.Рибак та Ю.Шевченка, віце-президента Національної академії наук В.Гейця та президента Академії фінансового управління Т.Єфименко.

Однак сучасні обставини, пов'язані з трансформацією економічних систем, причому не лише країн колишнього соціалістичного табору, а й капіталістичних країн Європи, що ініціювали інтеграційні процеси, пов'язані з інституційною, політико-правовою, економіко-організаційною перебудовою їх способу життя, породжують кризу структури в короткостроковому періоді і викликані насамперед намірами урядів цих країн стосовно конкретних завдань щодо перетворень. Вибір курсу перетворень для будь-якого макrorівня відбувається на основі сценаріїв, що пропонують у своїх дослідженнях провідні вчені країни. Тому, не вдаючись до критики корифеїв вітчизняної економічної науки та незважаючи на наявність «наукового мотлоху», особливо в регіональних періодичних виданнях, зазначимо, що процес реформ невпинний і потребує постійної розробки сценаріїв розвитку структурної політики національних економік. У нашому випадку – через розробку критеріально-показникової бази оцінки параметрів економічної системи, що в принципі також лежить у площині Указу Президента України № 128/2013 «Про Національний план дій на 2013 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава».

І структурне зрушення, і структурна криза є структурними змінами. Відмінність, на нашу думку, полягає в тому, що структурне зрушення проєціюється як на позитивну, так і негативну частину шкали оцінки структурних змін, причому негативний варіант структурного зрушення, що відбивається в погіршенні якості економічної структури, зниженні ефективності, стагнації виробництва, можна вважати структурною кризою, точніше, її різновидом. Отже, структурна криза – це структурне зрушення з негативним потенціалом чи якістю. Причому структурна криза і зрушення охоплюють нетривалий відрізок часу, а структурні зміни, як правило – тривалий.

Структурна криза, як і зрушення в структурі економіки в широкому сенсі, відбувається не тільки через заміщення старої техніки і технологій новими, а й з причин переорієнтації суспільного попиту на інвестиції та пов'язані з ними товари. Мається на увазі, що зміни в структурі економіки породжуються ще й так званими шоками

У статті різновекторно вивчено проблему побудови критеріально-показникової бази ідентифікації структурних зрушень в економіці крізь призму їх природи на тлі стагнації темпів економічного зростання на світовому рівні.

Problems of constructing criterion-exponential basis to identify structural changes in the economy through the prism of their nature and against the backdrop of stagnation in world economic growth are versatile investigated.

попиту і пропозиції, досить добре вивченими в економічній науці [5]. Тобто, макроекономічні ефекти, такі, наприклад, як «голландська хвороба», можуть формувати неефективну економічну структуру і в кінцевому підсумку призводити до ситуації структурної кризи.

Вимірювання структурних зрушень і структурних криз є самої науковою проблемою, у вирішенні якої економічна наука виробила цілий ряд методологічних підходів. Економічна динаміка характеризується такими кількісними та якісними показниками, як продуктивність праці, капіталоозброєність і капіталовіддача, норма прибутку, оцінка частки елементів у структурі капіталу тощо. Інтенсивність структурних змін (I) обумовлена структурними зрушеннями, які визначаються за допомогою різноманітних показників, один з яких запропонований Економічною комісією ООН для Європи (ЕКЕ) і являє собою середньозважену щорічну зміну частки швидкозростаючих секторів у продукції, зайнятості та основному капіталі. Математична інтенсивність структурних змін вимірюється [1]:

$$I = \sum_{i=1}^q [S(i, t) - S(s, O)] \div (qT), \quad (1)$$

де: $S(i, t)$ – частка i -го сектору в продукції, зайнятості або основному капіталі в момент t ; $S(s, O)$ – частка i -го сектору в продукції, зайнятості або основному капіталі в момент O ; O, t – початок та кінець аналізованого періоду; T – тривалість аналізованого періоду; q – кількість секторів, які збільшили свою частку.

Безумовно, даний індекс можна розраховувати окремо для кожного фактора виробництва та звести його до рівня мультиплікатора – інтегрального значення. Враховуючи, що даний індекс некоректно описує несуттєві структурні зміни, які з року в рік кумулятивно дають досить значний загальний результат, що виражається у зникненні окремих секторів і появі нових, поділяємо думку С. Меншикова [6] щодо необхідності під час розрахунку використовувати коректор – порівняння частки швидко зростаючих галузей на початку і наприкінці кожного з періодів, що розраховується. До речі, на думку авторів статті, це дозволить прийняти до уваги всі багатогранні аспекти лавиноподібного прискорюючого зростання економіки знань та пояснити природу призупинення темпів економічного зростання.

Поряд із цим в економічній науці останнім часом значного поширення набули такі індикатори, що відображують міру структурних зрушень [6]: маса структурного зрушення; швидкість структурного зрушення; інтенсивність; інерційність структурного зрушення; потенціал структурного зрушення; індекс структурного зрушення, що розраховується як відношення його маси до базового значення економічного показника, що відбиває так звану міру зсуву – концептуально інтерпретує в повній мірі формулу (1).

У свою чергу маса структурного зрушення визначається як різниця частки структурного показника в поточному періоді і частки цього ж показника в базовому періоді, як показано у формулі (1).

Швидкість структурного зрушення розраховується як відношення маси або індексу структурного зсуву до проміжку часу, який він охоплює.

Інтенсивність структурного зрушення є ключовим індикатором для оцінки трансформацій в економіці, що демонструє ступінь зміни маси зсуву за одиницю часу.

Інерційність зсуву – це фактично час онтогенезу зрушення при умові несвоєчасного застосування інструментарію державного регулювання економіки. Цей показник найскладніший з усіх, оскільки досить важко будь-які зрушення в економіці після їх виявлення абстрагувати від урядових заходів. Тому сповна інерційність визначити проблематично, що й створює труднощі з передбаченням структурних змін, у т.ч. і з причини їх нелінійності та неможливості відділення одних зрушень від інших – принцип взаємопов'язаності причин.

Потенціал структурного зрушення – це величина самого зсуву на момент закінчення його енергії, тобто змінена пропорція економічної структури [5].

Якщо відбувається примусова метаморфоза господарської системи, яка є цільовим орієнтиром суспільства і уряду, тоді структурні

зрушення отримують не стільки генетичний, скільки телеологічний характер, що вимагає застосування спеціальної економічної політики з управління такими структурними змінами.

З огляду на це на перше місце виходить оцінка ефективності структурних зрушень, у т.ч. й криз призму зв'язку таких зрушень з макроекономічними процесами в економіці в цілому. Наголосимо, що якість і ефективність економічної структури або структури будь-якої господарської організації – зовсім нетотожні ні з якістю, ні з ефективністю структурних зрушень. Крім того, особливо слід звернути увагу на міру ефективності управління окремими процесами в системі структурних зрушень та доцільність застосування тих чи інших заходів у межах методології державного регулювання економіки.

Міру ефективності структурних зрушень можна визначити як зміну пропорцій економічної системи – з такою швидкістю, яка дозволяє планомірно нарощувати ефективність економіки в цілому.

Крім наведених параметрів оцінки якості структурних зрушень та їх ефективності важливими є також певні критерії та показники [4]:

1) використання капіталу (фондовіддача, фондоозброєність, вартість основних засобів на одиницю заробітної плати);

2) використання трудових ресурсів (продуктивність праці, розмір заробітної плати на одного зайнятого, заробітна плата на одиницю виробничих засобів);

3) ті, що характеризують ефективність (енергоємність, матеріаломісткість виробництва);

4) ті, що характеризують технічну забезпеченість економіки (наукоемність виробництва як витрати на НДДКР до загального обсягу інвестицій або валової продукції; питома вага організацій, що здійснюють інновації в загальній їх кількості; питома вага інноваційних товарів у загальному обсязі відвантажених товарів; питома вага витрат на технологічні інновації в загальному обсязі виробництва);

5) чисельність персоналу за секторами та видами економічної діяльності;

6) фінансові результати: питома вага збиткових організацій, рентабельність проданих товарів та послуг, рентабельність активів, коефіцієнти поточної та абсолютної ліквідностей, забезпеченості власними коштами, автономії;

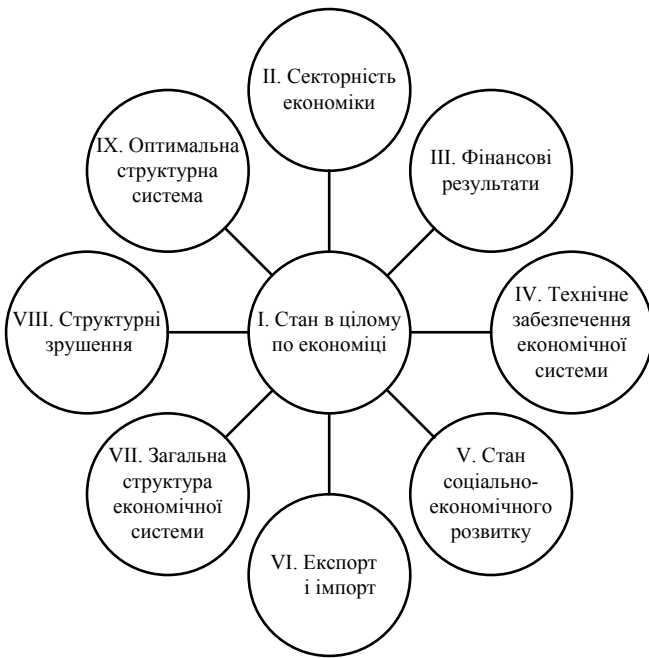
7) інвестиції: в основний капітал і за видами економічної діяльності, валове нагромадження та коефіцієнт оновлення основних засобів, структура інвестиційних ресурсів за інституціональними секторами та за основним капіталом з економіки.

О. Сухарев вищенаведену критеріально-показникову базу доповнює системою показників, не груруючи їх в окрему групу критеріїв [7]: співвідношення величини фонду виробничого та невиробничого накопичення (структура фонду накопичення); споживча ємність економіки; коефіцієнт сировини і коефіцієнт інтенсивності структури економіки; структура валової доданої вартості.

Звичайно, наведений вище критеріально-показниковий набір, якого дотримується переважна більшість дослідників структурних змін в економіці, дозволяє, на нашу думку, лише фрагментарно провести аналіз структурних змін в економіці, що призводить до надання уряду помилкових сценаріїв розвитку національної економіки, наслідки яких ми всі разом нині відчуваємо. Чого тільки варта реформа АПК часів президентства Л.Д. Кучми: «...За період аграрної реформи зменшилося тракторів на 310 тис. (62%), зернових комбайнів – на 64,2 тис. (61%), кукурудзяних комбайнів – на 11,7 тис. (78%), картопляних комбайнів – на 8,1 тис. (84%), бурякозбиральних комбайнів – на 13,2 тис. (66%). У колишніх колгоспах і радгоспах майже повністю зруйновані стани тракторних бригад, пункти технічних оглядів, ремонтні майстерні, гаражі, склади пального, ангари для сільгосптехніки. Понад мільйон механізаторів високого класу лишилися без роботи і були змушені виїжджати із села» [3].

Виходячи з наведеного, пропонуємо трансформувати загальноприйнятту систему оцінки за рахунок доповнення центрального набору параметрів, що дозволить оцінити будь-які структурні зрушення в економіці на сучасному етапі її розвитку (див. **рис.**).

Рисунок. Набір критеріїв оцінки структурних зрушень в економіці



Так, у межах критерію «Стан в цілому по економіці» пропонуємо застосовувати таку систему показників: валовий внутрішній продукт (ВВП); темпи зростання ВВП, % до попереднього року; вартість основних засобів (ОЗ); темпи зростання вартості ОЗ, % до попереднього року; чисельність зайнятих в економіці; чисельність економічно активного населення (ЕАН); чисельність безробітних; коефіцієнт зайнятості – відношення зайнятих до загальної чисельності ЕАН; коефіцієнт безробіття – відношення безробітних до загальної чисельності ЕАН; середньомісячна нарахована заробітна плата; обсяг інвестицій в економіку; темпи зростання інвестицій в економіку, % до попереднього року; Зведений бюджет України; державний бюджет (ДБ); дефіцит/профіцит ДБ; ставка рефінансування; ставка за кредитами – середньозважена ринкова кредитна ставка юридичним особам; індекс споживчих цін, грудень до грудня попереднього року.

Критерій «Секторність економіки» інтегрує низку показників: випуск валової продукції за секторами економіки; частка сектора економіки в загальному обсязі випуску: а) з використання ОЗ: вартість ОЗ за секторами; частка сектора економіки у вартості ОЗ; фондодідача; фондомісткість; фондозброєність; граничний продукт капіталу – відношення зміни обсягу випуску валової продукції до зміни вартості ОЗ; вартість ОЗ на одиницю заробітної плати; коефіцієнт оновлення ОЗ; коефіцієнт вибуття ОЗ; ступінь фізичного зносу ОЗ; б) з використання трудових ресурсів: чисельність зайнятих за секторами економіки (ЗзСЕ); структура ЗзСЕ; продуктивність праці; середньомісячна заробітна плата за секторами економіки; граничний продукт праці – відношення зміни обсягу випуску до зміни праці; інвестиції в основний капітал; структура інвестицій у сектори економіки; споживання електроенергії за видами економічної діяльності; енергоємність за видами економічної діяльності – відношення спожитої електроенергії до обсягу відвантажених товарів власного виробництва, виконаних робіт і послуг власними силами.

Критерій «Фінансові результати»: сальдований фінансовий результат діяльності підприємств – прибуток за вирахуванням збитків; питома вага збиткових організацій – співвідношення збиткових організацій і загального числа організацій відповідного виду економічної діяльності; рентабельність проданих товарів, робіт, послуг – співвідношення між величиною сальдованого фінансового результату (прибуток мінус збиток) від продажу товарів, продукції (робіт, послуг) і собівартістю проданих товарів, продукції (робіт, послуг) з урахуванням комерційних та управлінських витрат; рентабельність активів підприємств; рентабельність інвестицій – відношення сальдованого фінансового

результату до обсягу інвестицій; коефіцієнт поточної ліквідності; коефіцієнт забезпеченості власними оборотними засобами; коефіцієнт автономії; сума кредиторської заборгованості; сума дебіторської заборгованості; коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості; коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості.

Критерій «Технічне забезпечення економічної системи»: структура організацій, що виконують різного роду дослідження й розробки; частка зайнятих дослідженнями і розробками в загальній чисельності зайнятих; чисельність персоналу, зайнятого дослідженнями; внутрішні витрати на дослідження й розробки; внутрішні поточні витрати на дослідження за видами робіт; фінансування науки за кошти державного бюджету; обсяг інноваційних товарів, робіт, послуг за секторами економіки; число створених передових виробничих технологій; число угод з експорту та імпорту технологій; вартість предмета угоди з експорту та імпорту технологій.

Критерій «Стан соціально-економічного розвитку»: чисельність народжених; чисельність народжених на 1 тис. чол. населення; чисельність померлих; чисельність померлих на 1 тис. чол. населення; природний приріст населення; розподіл чисельності зайнятих в економіці за віковими групами; середній вік зайнятих в економіці; розподіл чисельності зайнятих в економіці за рівнем освіти; чисельність пенсіонерів; захворюваність населення за основними класами хвороб, тис. чол.; коефіцієнт диференціації доходів – характеризує ступінь соціального розшарування і визначається як співвідношення між середніми рівнями грошових доходів 10% населення з найвищими доходами і 10% населення з найнижчими доходами; коефіцієнт Джині (індекс концентрації доходів); середньомісячна заробітна плата; чисельність населення з грошовими доходами нижче величини прожиткового мінімуму.

Критерій «Експорт і імпорт»: індекси фізичного обсягу експорту та імпорту, % до попереднього року; частка експорту/імпорту на одного зайнятого; частка експорту/імпорту на одиницю ОЗ; товарна структура імпорту/експорту.

Критерій «Загальна структура економічної системи»: розмір фонду накопичення, % від валового накопичення; споживча ємність економіки – відношення витрат на кінцеве споживання до показника випуску; коефіцієнт сировини – показує частку продукції видобувних галузей у валовій продукції; коефіцієнт інтенсивності структури – позначає кількість продукції вторинних галузей (обробних і переробних), що виходить з одиниці продукції видобувних галузей; вартість ОЗ за видами економічної діяльності (ВЕД) (добувні/переробні), % до загальної вартості; чисельність зайнятих за ВЕД (добувні/переробні), % до загальної чисельності зайнятих; валова додана вартість (ВДВ) за секторами (добувні/переробні), % до загальної ВДВ економіки.

Критерій «Структурні зрушення»: маса структурного зрушення – різниця часток окремого сектора економіки за базовим показником за n і $(n-1)$ роки; ефективність структурного зрушення – відношення маси структурного зрушення в абсолютному прояві до витрат (інвестицій), що спричинили зсув; швидкість структурного зрушення – зміна маси зсуву за проміжок часу, протягом якого стався зсув; індекс структурного зрушення – відношення маси структурного зрушення до абсолютної зміни базового показника за розрахунковий період; індекс структурного зрушення за методикою ООН – відношення суми різниці часток за секторами економіки до добутку числа зростаючих секторів за аналізований період в проміжку часу t .

Критерій «Оптимальна структурна система» акумулює в собі такі показники:

1. Величина виробітку:

$$y = \frac{Y}{P}, \tag{2}$$

де: Y – обсяг виробленої продукції; P – чисельність зайнятих.

2. Показник закритості економічного сектору:

$$Z = Y(e_1 + e_2), \tag{3}$$

де: e_1, e_2 – відповідно обсяг сировинного і обробленого експорту.

3. Показник структурної незалежності сектора:

$$K = e_1 \div e_2 \quad (4)$$

4. Величина сировинного експорту на одного зайнятого:

$$i_2 = e_2 \div P, \quad (5)$$

5. Різниця масових часток зростання виробітку W і суми відносного збільшення коефіцієнта закритості Z і сировинного коефіцієнту i_2 – для оптимальної структури ця різниця повинна дорівнювати нулю.

Макроекономічна теорія за період свого існування, вивчаючи природу економічних криз, обґрунтувала сукупність урядових заходів, що в підсумку дістало назву «Політики макроекономічної стабілізації» з наступними критеріями в якості індикаторів для уряду [2]: стримування інфляції до 10% на рік; збереження високих темпів економічного зростання; відносно високий рівень зайнятості та справедливий розподіл доходів; забезпечення хоча б мінімально прийнятної рівня споживання соціальних благ; досягнення збалансованості державного бюджету, врівноваженого платіжного балансу; контроль за грошовою пропозицією при помірному зростанні; створення необхідної інфраструктури.

Як бачимо, набір критеріїв, як позиціонують його фахові економісти-дослідники, є фактично комплексною системою заходів уряду, який намагається чи трансформувати економіку в бік ринкової, чи подолати наслідки світової фінансово-економічної рецесії. Однак економічний сенс усіх перерахованих дій полягає в тому, щоб створити здорову фінансову систему, в якій бюджетний дефіцит покривався б виключно за рахунок виробництва благ, а не грошової емісії чи великих зовнішніх позик. При цьому економіка повинна демонструвати відносно високий динамізм без загострення соціальних проблем. Тут важливо особливо відзначити, що політика макроекономічної стабілізації суперечить логіці «структурного мислення», оскільки, по-перше, вона орієнтована на відносно короткий термін, а структурні перетворення охоплюють, як правило, значний інтервал часу. По-друге, її критеріальна основа абсолютно не збігається з принципами, що описують структурні зрушення в економіці та встановлюють заходи, придатні для управління ними. Зокрема, можна виділити такі критерії ідентифікації структурних зрушень: структура національного багатства конкретної країни, яка визначається поєднанням різних релевантних елементів багатства, що задає глобальний екстримум можливостей економіки в царині

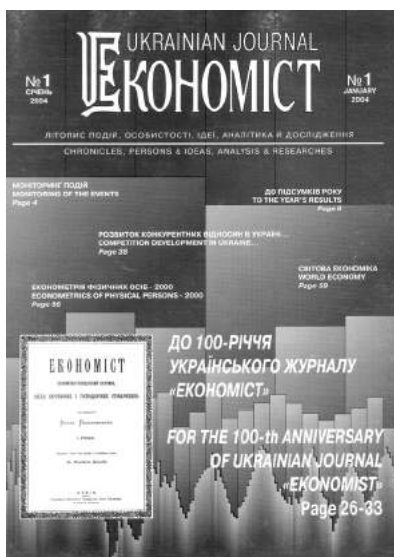
виробництва та конкурентоспроможності; структура економічних секторів, які набувають вигляду секторальних диспропорцій і деформацій міжсекторальних зв'язків; міжрегіональна структура в масштабі однієї країни або регіонів світової економіки (міжрегіональна дивергенція і диспропорції у розподілі ресурсів та валового регіонального продукту, особливості фінансової стійкості – регіони-донори і реципієнти); технологічна структура, обумовлена відтворенням різних типів технологічних укладів; інституційна структура та розподіл власності й доходів, що задають структуру потреб і суспільного споживання, які базуються на структурі інтересів та моделей поведінки, переваг. Тобто в кінцевому підсумку саме ці структури детермінують вибір і визначають характер економічних рішень, а структура агентів – активних гравців на ринку і конкуренції, яка забезпечує різний рівень монопольної влади над господарськими угодами.

Отже, проблема узгодження перерахованих груп критеріїв та принципів являє собою найважливіше завдання пошуку компромісу між коротко- і довгостроковими орієнтирами економічної політики та завданнями державного регулювання. Але потрібно зазначити, що готових методологічних підходів у цьому аспекті наукою ще не вироблено. При цьому наголосимо, що структурні зрушення і методологічний базис управління ними повинні призводити до еталонних якісних змін, тобто створювати такі пропорції в системі, які в сенсі незворотності призводили б до стійкого економічного зростання та належного рівня соціальної задоволеності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко О. М. Особливості розвитку структурно-динамічних зрушень в економіці України / О. М. Бойко // Національне господарство України: теорія та практика управління: зб. наук. праць. – К.: Рада по вивченню продуктивних сил України, 2008. – С. 29–36.
2. Бурбела Т. М. Оптимальна структура економіки України в перехідний період / Т. М. Бурбела, М. О. Дуда // Науково-технічна інформація. – 2009. – № 2 – С. 3–10.
3. Відкритий лист президентові України Віктору Ющенку, колишнім президентам Л. М. Кравчуку і Л. Д. Кучмі, народним депутатам України, обласних і районних рад [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://rg.kiev.ua/page14/article13002>.
4. Клейн Л. Что мы, экономисты, знаем о переходе к рыночной системе? // Реформы глазами российских и американских учёных / под общ. ред. академика О. Т. Богомолова. – М.: Российский экономический журнал; Фонд «За экономическую грамотность», 1996.
5. Красильников О. Ю. Структурные сдвиги в экономике: теория и методология / О. Ю. Красильников. – Саратов: Изд-во «Научная книга», 1999. – 65 с.
6. Меньшиков С. М., Клименко Л. А. Длинные волны в экономике. М.: Международные отношения. – 1989. – С. 98.
7. Сухарев О. С. Структурные проблемы экономики России: теоретическое обоснование и практические решения. – М.: Финансы и статистика, 2010.

116 років! 1897 – від ідеї журналу до сьогодні – 2013



109 років! 1904 – 1914 – як щомісячний журнал – 1997 – 2013